

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่สอดคล้องกับการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดปทุมธานี
กรณีศึกษา: เทศบาลนครรังสิต เทศบาลเมืองบึงยี่โถ และเทศบาลเมืองท่าโขลง

The Community Settlement Patterns Consistent with the Existence of the
Cultural Heritages in Pathumthani Province:
a Case Study of Rangsit City Municipality, Bueng Yitho Municipality
and Thaklong Municipality

พุดพัฒน์ คำนวชิริพิทักษ์¹ มณัญญา คำนวชิริพิทักษ์²

Putpunnin Khamwachirapithak¹ Manunya Khamwachirapithak²

Received: 01/07/2020

Revised: 18/10/2020

Accepted: 19/10/2020

บทคัดย่อ

ปทุมธานีเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม จากเดิมที่มีการตั้งถิ่นฐานริมน้ำอันเป็นประวัติศาสตร์สำคัญในพื้นที่มาช้านาน มีการกระจายตัวไปยังพื้นที่อื่นตามการขยายตัวของเมือง จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ชุมชนดั้งเดิมหายไปพร้อมกับเรื่องราวมรดกวัฒนธรรมที่สะท้อนประวัติศาสตร์เริ่มจางหาย บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) พัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน 2) ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน 3) มรดกวัฒนธรรมในพื้นที่และการคงอยู่ และ 4) เสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย การสำรวจข้อมูลอาคาร การใช้ประโยชน์ที่ดิน การคมนาคม มรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลคือหัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชนเทศบาลเมืองท่าโขลง ผู้อำนวยการกองสวัสดิการและสังคมจากเทศบาลนครรังสิต นายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองบึงยี่โถ และวัฒนธรรมจังหวัดปทุมธานี สัมภาษณ์ในเรื่องการมีมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่และการคงอยู่ แนวทางส่งเสริมการสืบทอดมรดกวัฒนธรรม ปัญหาและข้อจำกัดมรดกวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า การขยายตัวและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากอดีตเป็นไปตามเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำโดยเฉพาะริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมสำคัญในพื้นที่ มีการผสมผสานกับแบบรวมกลุ่มโดยมีศาสนสถานเป็นศูนย์กลาง ได้แก่ มัสยิด วัดเขียนเขต และวัดมูลจินดาราม และการขยายตัวตามแหล่งกลางด้านเศรษฐกิจชุมชน และด้านสถาบันการศึกษา ปัจจัยประกอบด้วย การคมนาคมขนส่ง การบริการโครงสร้างพื้นฐานและอิทธิพลของสภาพแวดล้อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และการเลือนหายของคุณค่ามรดกวัฒนธรรมดั้งเดิม เพื่อรักษาคุณค่ามรดกวัฒนธรรมให้คงอยู่ จึงเสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานพร้อมควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินและความหนาแน่นตามแนวคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ร่วมกับการรวมกลุ่มตามแหล่งกลางเศรษฐกิจ และสถาบันการศึกษา ส่งเสริมให้เกิดศูนย์กลางย่อยให้เป็นแหล่งการตั้งถิ่นฐานในระดับชุมชนที่ยังมีความหนาแน่นต่ำอยู่

คำสำคัญ: รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน มรดกวัฒนธรรม

¹ สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Department of Urban Environmental Planning and Development, Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University

² สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์

Department of Home Economics, Faculty of Science and Technology, Valaya Alongkorn Rajabhat University

Abstract

Pathumthani is an area with cultural diversities. Originally, there were settlements on riversides considered as a long history. The settlements were dispersed over other areas according to urban expansions. Regarding the mentioned changes, the original communities disappear, and the cultural heritages reflecting history are perishing. The purposes of this article are 1) to study the community expansion and settlement patterns, 2) to study the factors of the settlements, 3) to study the cultural heritages in the areas and the existence and 4) to present the settlement patterns consistent with the existence of the cultural heritages. The research instruments include surveys of land uses, transportations and locally cultural heritages as well as the in-depth interviews including the Head of the Community Development Department of Thaklong Municipality, the Director of the Welfare and Society Division of Rangsit City Municipality, the Mayor of Mueang Bueng Yitho Municipality and Pathum Thani Provincial Culture. The interview topics covered about the cultural heritages and existence, guidelines to promote inheriting the culture heritages, as well as problems and limitations of the cultural heritages. It was found that most of the expansions and settlement patterns were liner along the transportation routes by land and water, particularly in Klong Rangsit Prayoonsak Canal, where is an importantly and locally cultural heritage. There were the groups of the settlements with the religious centers such as mosques, Wat Khian Khet and Wat Moon Jindaram. There were also the expansions along the communities' economic centers and educational institutes. Transportations, infrastructures and environmental influences were factors of changes of the settlement patterns and the lost values of cultural heritages. To conserve the values, it is suggested to have settlements and land uses along the Canal, to form groups in the economic centers and educational institutes and to promote the sub centers into settlements at the community level since the density is low.

Keywords: Settlement Pattern, Settlement Factor, Cultural Heritage

1. บทนำ

ปทุมธานี เป็นจังหวัดที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นด้วยเส้นทางน้ำผ่านกลางพื้นที่ศูนย์กลางจังหวัดก่อให้เกิดพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญมายาวนานโดยเฉพาะเกิดการตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ มีวิถีชีวิตของชาวบ้านริมน้ำทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองรังสิตประยูรศักดิ์ (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดปทุมธานี, 2558) ที่เปรียบเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติด้านการบริโภค อุปโภค และเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักในสมัยก่อน เมื่อกาลเวลาผ่านไปตามช่วงสมัยเกิดการเปลี่ยนแปลงขยายตัวของชุมชนมากขึ้นตามสภาพกายภาพและความพร้อมในทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อการอยู่อาศัย จากการขยายตัวของอาคาร บ้านเรือนที่มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนเมื่อประชากรมากขึ้นก่อให้เกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์จากชุมชนดั้งเดิมที่มีความแตกต่างกันทั้งชาวไทยพื้นถิ่น ชาวจีน ชาวมอญ ชาวลาว ชาวญวน และชาวแขก จึงเป็นที่มาที่ทำให้ประชากรจังหวัดปทุมธานีมีความโดดเด่นในความหลากหลายทางวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้ในปัจจุบันมีการตั้งบ้านเรือนในเขตอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดปทุมธานี ที่มีการผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์ ผสมผสานวัฒนธรรม โดยแต่ละกลุ่มชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้

จะมีเอกลักษณ์ที่ต่างกันไปตามบริบทของสังคม รวมถึงประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มชนเหล่านี้ได้สืบสาน และถ่ายทอดภูมิปัญญาสืบทอดกันมาจนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ายิ่ง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดปทุมธานี, 2558)

จากการขยายตัวของชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาเมือง อีกทั้งปทุมธานีเป็นจังหวัดปริมณฑลที่เป็นรอยต่อความเจริญต่อเนื่องมาจากศูนย์กลางกรุงเทพมหานคร และมีบทบาทสำคัญให้เป็นที่พักอาศัยเพื่อรองรับการกระจายตัวจากกรุงเทพฯ (สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดปทุมธานี, ม.ป.ป.) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และทางสังคมชุมชนมากมาย การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมืองเป็นไปอย่างรวดเร็วทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนดั้งเดิมถูกกลืนหายพร้อมกับเรื่องราวของมรดกวัฒนธรรมที่สะท้อนประวัติศาสตร์เริ่มจางหายไป เช่น การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและการใช้ที่ดินที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง วิถีชีวิตชุมชนริมฝั่งแม่น้ำและคลองรังสิตประยูรศักดิ์ เป็นต้น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เป็นแหล่งกลางการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจอย่างเทศบาลนครรังสิตที่มีตลาดรังสิต ตลาดน้ำเมืองรังสิต ศูนย์การค้าฟิวเจอร์ปาร์ครังสิต พื้นที่เทศบาลเมืองบึงยี่โถที่มีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยรองรับการกระจายตัวจากกรุงเทพมหานครจำนวนมาก และเทศบาลเมืองท่าโขลง ที่มีการเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัย และมีตลาดไทเป็นแหล่งกลางทางเศรษฐกิจ การจ้างงานที่สำคัญระดับประเทศ

จากปรากฏการณ์การขยายตัวของชุมชน ตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนไปตามการพัฒนาเมืองดังกล่าว บทความวิจัยนี้จึงต้องการเสนอรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ วิถีชีวิตดั้งเดิมที่คงคุณค่ามรดกวัฒนธรรมตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาเทศบาลนครรังสิต เทศบาลเมืองบึงยี่โถ และเทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 ศึกษาพัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในเทศบาลนครรังสิต เทศบาลเมืองบึงยี่โถ และเทศบาลเมืองท่าโขลง
- 2.2 ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานในเทศบาลนครรังสิต เทศบาลเมืองบึงยี่โถ และเทศบาลเมืองท่าโขลง
- 2.3 ศึกษามรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่เทศบาลนครรังสิต เทศบาลเมืองบึงยี่โถ และเทศบาลเมืองท่าโขลง
- 2.4 เสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

3.1 แนวคิดการวิจัย

การวิจัยนี้ได้ตั้งสมมติฐานไว้คือ “รูปแบบการตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์กับการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้” มีกรอบแนวคิดอยู่บนพื้นฐานแนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวความคิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของเมือง แนวความคิดด้านปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน แนวความคิดด้านมรดกวัฒนธรรม แนวความคิดเกี่ยวกับมาตรการทางผังเมือง ผ่านการได้มาของข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์พัฒนาการขยายตัวและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในอดีตจนปัจจุบัน การวิเคราะห์ปัจจัยในพื้นที่ การจัดประเภทมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่และวิเคราะห์การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม อันเป็นประโยชน์ต่อการเสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับการคงอยู่ของมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ การวิจัยมีขอบเขตการศึกษาดังนี้ 1) ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาพัฒนาการขยายตัวของชุมชนครอบคลุมเนื้อหาของการเปลี่ยนแปลงอาคาร สิ่งก่อสร้าง โดยพิจารณาช่วงเวลาของแต่ละเทศบาลเป็น 3 ช่วงตามช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับการยกฐานะของแต่ละเทศบาล เพื่อให้เห็นจุดเริ่มการเปลี่ยนแปลงของอาคารและสิ่งก่อสร้างที่หนาแน่นเพิ่มขึ้นเป็นสำคัญ จากนั้นจะพิจารณาช่วงห่าง 10 ปี ยกเว้นเทศบาลเมืองบึงยี่โถที่ยกฐานะล่าสุด เทศบาลนครรังสิต แบ่งการศึกษาเป็นช่วงปี พ.ศ. 2546 พ.ศ. 2556 และ พ.ศ. 2562 เทศบาลเมืองบึงยี่โถช่วงปียกฐานะเริ่ม พ.ศ. 2550 พ.ศ. 2555 และ พ.ศ.

2562 เทศบาลเมืองท่าโขลงใกล้ช่วงปีจัดตั้ง พ.ศ. 2540 พ.ศ. 2550 และ พ.ศ. 2562 ตามลำดับ เนื้อหารูปแบบการตั้งถิ่นฐานครอบคลุมถึงรูปแบบและการใช้ที่ดินในพื้นที่ตามแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน พิจารณาถึงปัจจัยด้านลักษณะพื้นที่ย่าน การให้บริการโครงสร้างพื้นฐาน การเข้าถึงระบบคมนาคมและขนส่ง และด้านอิทธิพลของสภาพแวดล้อม ส่วนการศึกษามรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่จะแบ่งประเภทมรดกวัฒนธรรม และวิเคราะห์การคงอยู่ความมีคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ โดยผลการศึกษาเป็นการเสนอแนะที่ครอบคลุมถึงเนื้อหาารูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ที่ดินเพื่อรักษาเอกลักษณ์ และคงคุณค่ามรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ 2) ขอบเขตด้านพื้นที่ แบ่งพื้นที่ศึกษา 3 เทศบาลในจังหวัดปทุมธานี ได้แก่เทศบาลนครรังสิต ตั้งอยู่ตำบลประชาธิปัตย์ อำเภोधัญบุรี มีพื้นที่โดยประมาณ 20.80 ตารางกิโลเมตร เทศบาลเมืองบึงยี่โถ ตั้งอยู่ตำบลบึงยี่โถ อำเภोधัญบุรี พื้นที่โดยประมาณ 15.39 ตารางกิโลเมตร และ เทศบาลเมืองท่าโขลง พื้นที่โดยประมาณ 63 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ตำบลคลองหนึ่งและตำบลคลองสอง อำเภอดอนหลวง เฉพาะปากเหนือของถนนคลองหลวง

3.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องการวิจัย

3.2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของเมือง

1) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยส่วนใหญ่ได้แก่ รูปแบบเส้นตรง (Linear Pattern) สิ่งก่อสร้าง อาคาร บ้านเรือน จะเกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมขนส่ง (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536; วันทนี ศรีรัฐ และคณะ, 2529) ในพื้นที่ศึกษาจะพบการตั้งถิ่นฐานแบบเส้นตรงอย่างเห็นได้ชัด ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตามริมคลอง รูปแบบรวมกลุ่ม (Cluster Pattern) ตั้งตามความสะดวกที่มีแหล่งทรัพยากรหรือตามเส้นทางคมนาคม มีการใช้ที่ดินผสมผสานทั้งที่อยู่อาศัยมีอาคารบ้านเรือนหลายหลังสร้างล้อมรอบ บ่อน้ำ พานิชยกรรม เช่น ตลาด สาธารณูปการมีวัด โรงเรียน จะมีการขยายตัวเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นการขยายตัวเป็นกลุ่มออกจากศูนย์กลาง การตั้งถิ่นฐานแบบนี้เป็นตัวบ่งชี้ถึงคุณลักษณะทางสังคม ประเพณี วัฒนธรรมและความต้องการความปลอดภัย แบบลำดับคีย์ (Hierarchical Pattern by Central Place Theory) ใช้ทฤษฎีแหล่งกลาง (Central Place) พิจารณารูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยแหล่งกลางถือเป็นแหล่งรวมการค้าและบริการต่าง ๆ ตามประเภทการใช้ที่ดินหลัก อำนวยความสะดวกแก่คนในพื้นที่และรอบข้าง เป็นแหล่งการตั้งถิ่นฐานในระดับชุมชน แหล่งกลางของแต่ละพื้นที่จะมีขนาดแตกต่างกันไป ตามลำดับคีย์ (Cronodon, 2018) แบบกระจาย (Dispersed City) เป็นการกระจายความหนาแน่น จากเมืองเกิดก่อนที่จะมีประชากรหนาแน่นทำให้ต้องมีการสร้างเมืองใหม่หรือตามบทบาทประเภทการใช้ที่ดินตามจุดต่าง ๆ เมืองในลักษณะนี้จะมีโรงงาน สถานที่ราชการ มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล ฯลฯ กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณต่าง ๆ ของเมืองจะมีความหนาแน่นประชากรต่ำ มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกันได้หลายทิศทาง (Lynch, 1960)

2) การขยายตัวของเมือง ส่วนใหญ่พิจารณาได้จากการใช้ที่ดิน การเติบโตของเมือง ทางเศรษฐกิจในพื้นที่ และนำกระบวนการทางนิเวศวิทยามาใช้อธิบายรูปแบบการขยายตัวของเมือง (Wilson and Schulz, 1978; อมรรัตน์ เทียบอัน, 2554) โดยที่เกี่ยวกับการวิจัยจะมีทฤษฎีแบบเสี้ยว (Sector Model) ที่เน้นลักษณะการใช้ที่ดินแผ่ออกจากศูนย์กลางเมืองและมีเส้นทางคมนาคมสายหลักเข้าถึงแหล่งที่อยู่อาศัยชั้นดี (พุดพรวณีย์ ศีตะจิตต์, 2559) ทฤษฎีแบบหลายศูนย์กลาง (Multi – Nuclei Model) พัฒนามาจากทฤษฎีแบบเสี้ยวอธิบายถึงการที่เมืองมีหลายศูนย์กลางเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองและศูนย์กลางย่อยอื่น ๆ โดยศูนย์กลางย่อยจะอยู่ในที่ต่างกันเพราะกิจกรรมบางประเภทต้องการปัจจัยสนับสนุนต่างกัน และบางประเภทไม่สามารถตั้งอยู่ใกล้กันได้ (พุดพรวณีย์ ศีตะจิตต์, 2559; Tredinnick, 2019)

3.2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับปัจจัยการขยายตัวและการตั้งถิ่นฐาน มีดังนี้ ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างและระดับความสูงของพื้นที่ อากาศ น้ำ ปัจจัยทางวัฒนธรรม ได้แก่ ภาษา ศาสนา การเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดชุมชนและการขยายตัวทั้งชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม ปัจจัยลักษณะพื้นที่ย่าน ปัจจัยการเข้าถึงคมนาคมขนส่ง ปัจจัยบริการโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก ปัจจัยอิทธิพลของสภาพแวดล้อม ปัจจัยเทคโนโลยี หรือ ข้อกำหนด

กฎหมาย และความต้องการและทัศนคติของบุคคลในการตัดสินใจเลือกที่อยู่อาศัย (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2549; สรรเพชญ์ นนทภักดิ์, 2539; วันทนี ศรีรัฐ และคณะ, 2529)

3.2.3 แนวความคิดมรดกวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจับต้องและมองเห็นได้ ได้แก่ โบราณสถาน อนุสาวรีย์สถาปัตยกรรม อาคาร กลุ่มอาคาร ย่านชุมชนท้องถิ่น เมืองเก่า วัดวาอาราม แหล่งประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม โบราณวัตถุ และ ผลงานศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นต้น (สมาคมอิโคโมสไทย, 2554) มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ หมายถึง การปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชนและในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกวัฒนธรรมของตน (มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, 2563) ดังตารางที่ 1 แสดงมรดกวัฒนธรรมที่พบในการศึกษา

ตารางที่ 1 แสดงมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาแยกตามรายเทศบาล

เทศบาล	มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้		มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้	
นครรังสิต	 คลองรังสิตประยูรศักดิ์	 ศาลเจ้าไต่ยงกง (รังสิต)	 ถ้วยเต๋ยวเรือรังสิต	 ประเพณีแข่งเรือพาย ที่มา: ไทยรัฐออนไลน์. (2558)
เมืองท่าโขลง	 ศูนย์วิจัยข้าวคลองหลวง	 พิพิธภัณฑสถานเกษตรเฉลิมพระเกียรติ		
เมืองบึงยี่โถ	 คลองรังสิตประยูรศักดิ์	 วัดเขียนเขต	 วัดมูลจินดาราม	 ประเพณีการแข่งขันลูกหนู ที่มา: รังสิตชิตโต้ทคอม (2563)

ส่วนการคงอยู่ของมรดกทางวัฒนธรรม เป็นการพิจารณาการอยู่รอดของคุณค่าความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่เกิดจากควมมีเอกลักษณ์ของสถานที่ เป็นการศึกษาสิ่งที่มีคุณค่าในพื้นที่ระดับเมือง ระดับย่านหรือชุมชน ทั้งเอกลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีเกณฑ์ในการประเมินการคงอยู่ของมรดกทางวัฒนธรรม 4 ด้าน ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนเรื่องราวในอดีต ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ หมายถึงคุณค่าความงามของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ด้านสังคมวัฒนธรรม เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ลักษณะวิถีชีวิต และด้านวิทยาการและการศึกษา ความเข้าใจถึงโครงสร้างองค์ประกอบวัสดุและเทคนิคพิเศษของมรดกวัฒนธรรมในอดีต และยังคงเป็นความท้าทายในปัจจุบันที่นำสู่การศึกษาหาความรู้ (ปรัชมาศ ลัญจนาพันธ์, 2554) โดยมีรูปแบบการจัดการมรดกวัฒนธรรม คือ การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบทางการ เป็นระบบการจัดการบนพื้นฐานของรัฐด้วยระบบกฎหมาย อย่างไรก็ตามระบบนี้ยังขาดความน่าเชื่อถือจึงมีระบบการจัดการแบบไม่เป็นทางการที่เป็นการจัดการด้วยชุมชนเป็นฐานเพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม โดยเน้นหลักการทำงานแบบมีส่วนร่วมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชน และอยู่ในแนวคิดการพึ่งตนเองในระยะยาวให้มากที่สุด (Mumma, 2003; ปรัชมาศ ลัญจนาพันธ์, 2554)

3.2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับมาตรการทางผังเมือง สามารถนำมาตรการผังเมืองมาเป็นกรอบส่งเสริมการใช้ที่ดินตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเพื่อรักษาคุณค่ามรดกวัฒนธรรม ดังนี้ มาตรการเชิงลบ หรือ มาตรการควบคุม (Negative Measures) เป็นการใช้อำนาจตามกฎหมายควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินของภาคเอกชน ให้เป็นไปตามแผนผังและข้อกำหนด

การใช้ประโยชน์ที่ดิน มาตรการส่งเสริมการพัฒนา (Incentive Measures) การวางผังอาจจำเป็นในบางพื้นที่หากต้องการส่งเสริมการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม มาตรการสร้างความเป็นธรรม (Corrective Measures) เป็นการส่งเสริมให้เกิดความเป็นธรรมแก่เจ้าของที่ดิน และประชาชน ประกอบด้วยมาตรการการโอนและซื้อขายความหนาแน่น พิจารณาเป็นพิเศษในส่วนการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมที่ในบางกรณีจำเป็นต้องควบคุมความหนาแน่น ควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินในกิจกรรมบนพื้นที่ให้เหมาะสมกับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมใกล้เคียง (สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557; ณิชชา เสรีเศวตรรัตน์, 2558; โชติจินดา มูเซล คอนซัลแตนท์, 2557)

4. วิธีการวิจัย เครื่องมือวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีขั้นตอนศึกษา ได้แก่ 1) รวบรวมข้อมูลและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 2) ศึกษาพัฒนาการขยายตัวของชุมชน รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน จากการสำรวจ และวิเคราะห์จากภาพถ่ายทางอากาศ 3) รวบรวมข้อมูลมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ และวิเคราะห์การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร การสำรวจ และสัมภาษณ์ 4) การวิเคราะห์เชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และการสร้างข้อสรุป ที่มีการจัดกลุ่มรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตลอดจนการใช้ที่ดินในพื้นที่ ปัจจัยการตั้งถิ่นฐาน การเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีกับสิ่งที่ค้นพบนำไปสู่การเสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับมรดกวัฒนธรรม มีเครื่องมือวิจัย ได้แก่ การสำรวจ การสัมภาษณ์ โดยสำรวจข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดิน ด้านการคมนาคม ข้อมูลที่มรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ เพื่อเป็นข้อมูลร่วมพิจารณาถึงการขยายตัว รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยการตั้งถิ่นฐาน และประเภทมรดกวัฒนธรรม ส่วนการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลรวม 4 คน คือ หัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชน จากเทศบาลเมืองท่าโขลง ผู้อำนวยการกองสวัสดิการและสังคม จากเทศบาลนครรังสิต นายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองบึงยี่โถ จากเทศบาลเมืองบึงยี่โถ และวัฒนธรรมจังหวัดปทุมธานี ผู้ให้ข้อมูลของเทศบาลทั้ง 3 แห่งมาจากเทศบาลแต่ละแห่งเป็นผู้กำหนดและมอบหมายมาเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งเป็นบุคลากรที่รับผิดชอบงานโดยตรง หรือมีความรู้ ความเข้าใจในประเด็นที่ต้องการสัมภาษณ์ในเรื่องการมีมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม แนวทางส่งเสริมการสืบทอดมรดกวัฒนธรรม ปัญหา และข้อจำกัดด้านมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้ผลการวิจัยแยกตามเทศบาล ดังนี้

5.1 เทศบาลนครรังสิต

5.1.1 พัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

1) การขยายตัวของชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงของอาคาร สิ่งก่อสร้างแต่ละช่วงเวลา ดังนี้ พ.ศ. 2546 ได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลเมืองมีความเป็นชุมชนเมืองอยู่อาศัยเริ่มหนาแน่น ช่วงปี พ.ศ. 2546 - พ.ศ. 2556 ชุมชนเริ่มกระจายตัวไปตามถนนรังสิต-นครนายก และมีศูนย์กลางตามตลาดรังสิตและหมู่บ้านรัตนโกสินทร์ (ศรีธัญญ์ จิระพงษ์สุวรรณ, 2562) และ ช่วงปี พ.ศ. 2556 - พ.ศ. 2562 มีอาคาร สิ่งก่อสร้างกระจายตัวตามแนวถนนรังสิต-นครนายก จากศูนย์กลางชุมชนแผ่ขยายความหนาแน่น โดยเฉพาะแหล่งกลางเศรษฐกิจตลาดสะพานแดง (พุฒพรณี ศีตะจิตต์, 2559; Tredinnick, 2019)

2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน อดีตเป็นลักษณะวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำมีคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งเป็นคลองสายหลักขนาดใหญ่แห่งแรกของประเทศไทยที่เริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นทั้งแหล่งน้ำสำหรับใช้อุปโภค บริโภค และ แหล่งทรัพยากรเพาะปลูกทำนาข้าว ตลอดจนเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักในสมัยอดีต จึงเป็นจุดเริ่มของการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตคนสมัยก่อน ภายหลังมีการขุดคลองตามซอยต่าง ๆ แบ่งซอยเป็นคลองแต่ละสายออกจากคลองรังสิตประยูรศักดิ์สายใหญ่ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของประชาชนมากขึ้นเป็นผลมาจากการขยายตัวของการเกษตรทำนา

ข้าวและมีการส่งออกข้าว การตั้งถิ่นฐานบริเวณรังสิตจึงเปลี่ยนจากที่รกร้างเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้นส่วนใหญ่จะกระจายตัวอยู่ทั่วเทศบาลโดยเฉพาะพื้นที่ฝั่งตะวันออกบริเวณถนนรังสิต-นครนายก ช่วงคลอง 1 และ คลอง 2 และมีความหนาแน่นบริเวณตอนเหนือของถนนรังสิต-ปทุมธานีที่เด่นชัดจะตั้งในพื้นที่ที่มีการวางตัวรวมกลุ่มกันอย่างต่อเนื่องตามแหล่งกลางเศรษฐกิจรอบย่านตลาดรังสิต โดยเฉพาะปากตรังข้ามที่เป็นหมู่บ้านรัตนโกสินทร์ และมีการตั้งถิ่นฐานตามแหล่งกลางเศรษฐกิจรอบศูนย์การค้าฟิวเจอร์ปาร์ค รังสิต ศูนย์การค้าสเปก ที่มีความสะดวกในการเข้าถึงจากการเป็นศูนย์รวมรถตู้สาธารณะ และจุดต่อรถโดยสารขนาดใหญ่ เช่น บริเวณคลอง 1 ตลาดสะพานแดง อยู่ใกล้กับแหล่งเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานท้องถิ่น ได้แก่ ตลาดน้ำนครรังสิต ตั้งอยู่บริเวณคลอง 1 ริมถนนรังสิต-นครนายก มีการนำมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่คือการขายกล้วยเดี่ยวเรือ ตั้งเป็นแพแพนร้านอาหารในคลองรังสิตประยูรศักดิ์ (ดังรูปที่ 1 แสดงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน)

5.1.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ ปัจจัยลักษณะพื้นที่ย่าน ที่ทำเลที่ตั้งส่วนใหญ่ตามแนวถนนรังสิต-นครนายก มีแหล่งงานรองรับ อยู่ใกล้กับที่อยู่อาศัย ปัจจัยการเข้าถึงการคมนาคมและขนส่ง มีถนนสายหลักภายในพื้นที่ ได้แก่ ถนนรังสิต-ปทุมธานี ถนนรังสิต-นครนายก และเส้นทางน้ำที่สำคัญในพื้นที่ ได้แก่ คลองรังสิต ปัจจัยการบริการโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก จากสภาพที่เป็นเมืองและมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องพบการให้บริการสาธารณะและโครงสร้างพื้นฐานอย่างเพียงพอภายในพื้นที่ ส่วนปัจจัยอิทธิพลของสภาพแวดล้อม มีการใช้ที่ดินอย่างไม่สอดคล้องกัน

5.1.3 มรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม พบมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ 1) คลองรังสิตประยูรศักดิ์ จัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ พบการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมแห่งนี้ ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ เป็นคลองขนาดใหญ่ถือได้ว่าเป็นระบบชลประทานเพื่อปลูกข้าวแห่งแรกของประเทศไทย เริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันยังคงมีความโดดเด่นและสืบเนื่องของพัฒนาการทั้งการตั้งถิ่นฐานและส่งเสริมเศรษฐกิจย่านชุมชน ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ สะท้อนคุณค่าลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เป็นเอกลักษณ์ ด้านสังคมวัฒนธรรมก่อให้เกิดคุณค่าที่แสดงถึงการรับรู้ความเข้าใจถึงที่มาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ ด้านวิทยาการและการศึกษา ทั้งในอดีตและปัจจุบันคลองรังสิตยังคงเป็นความประทับใจในด้านการตั้ง ในด้านรูปแบบศิลปกรรม การสื่อความหมาย และการเป็นตัวแทนของรูปแบบและยุคสมัย 2) กล้วยเดี่ยวเรือรังสิต จัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พบการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์มีการสะท้อนเรื่องราวให้เห็นถึงวิถีชีวิต การค้าขาย ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ สะท้อนคุณค่าการตั้งถิ่นฐานเป็นเอกลักษณ์วิถีชีวิตริมน้ำ ด้านสังคมวัฒนธรรมก่อให้เกิดคุณค่าที่แสดงถึงการรับรู้ความเข้าใจถึงที่มาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการกินในช่วงหนึ่งของชุมชนริมน้ำคลองรังสิต ด้านวิทยาการและการศึกษา มีความประทับใจในด้านที่ตั้งอยู่ในบางส่วนของพื้นที่ มีการสื่อความหมาย และการเป็นตัวแทนของรูปแบบและยุคสมัยการค้าขายอาหาร แต่ไม่มีความประทับใจในการใช้วัสดุดั้งเดิมและช่างฝีมือ 3) ศาลเจ้าไต่ตงกง (รังสิต) จัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ พบการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นเรื่องราว พิธีกรรม ความเชื่อ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพบูชา ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ศาลเจ้าและสภาพแวดล้อมยังคงมีความสมบูรณ์ความชัดเจนสวยงามในอาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมจีนของชาวแต้จิ๋ว สิ่งก่อสร้างทั้งภายในและภายนอกควรค่าแก่การสืบสาน ด้านสังคมวัฒนธรรม แสดงถึงคุณค่าที่มาทางขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชาวจีน ยังคงมีการใช้สอยของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้เป็นที่เคารพบูชาในชุมชน ด้านวิทยาการและการศึกษา ทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นความประทับใจในด้านที่ตั้ง ในด้านรูปแบบศิลปกรรม การสื่อความหมาย แม้ไม่สามารถใช้วัสดุดั้งเดิมและช่างฝีมือที่มีความแท้เหมือนของดั้งเดิมได้ทั้งหมด 4) ประเพณีการแข่งขันเรือพาย จัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พบการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ที่มีการแสดงถึงประวัติศาสตร์เรื่องราวในอดีตจัดขึ้นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2543 เป็นการแข่งเรือพายชนสัมพันธ์ (ในอดีตเป็นพื้นที่เกษตรกรรมปลูกส้ม) ในช่วงออกพรรษา แสดงถึงภูมิปัญญา ประเพณีอันเก่าแก่ที่สะท้อนการดำรงชีวิตวิถีชีวิตในท้องถิ่น ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ การแข่งเรือพายหรือเรือชนสัมพันธ์ยังคงรูปแบบลักษณะเรือฝีพายประเภทเรือยาว 30 40 และ 50 ฝีพายทำจากสแตนเลส ด้านสังคมวัฒนธรรม ก่อให้เกิดคุณค่าที่แสดงถึงการรับรู้ ความเข้าใจถึงที่มาวิถี

ชีวิต วัฒนธรรม และปัจจุบันยังคงมีการใช้สอยเรือพายในคลองสายย่อยและคลองรังสิต ด้านวิทยาการและการศึกษา ปัจจุบัน ประเพณีการแข่งขันเรือพายยังคงจัดแข่งได้ในคลองรังสิตประยูรศักดิ์ แต่ไม่ได้จัดแข่งในที่ตั้งของเทศบาลตำบลบึงยี่โถเนื่องจาก ระดับน้ำและคลองตื้นเขิน และไม่ได้ใช้วัสดุของแท้ดั้งเดิมแต่ยังคงมีรูปแบบเรือพายเป็นตัวแทนของยุคสมัยอันเป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น

5.2 เทศบาลเมืองท่าโขลง

5.2.1 พัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

1) การขยายตัวของชุมชน พิจารณาเป็น 3 ช่วง โดยมีการเปลี่ยนแปลงของอาคาร สิ่งก่อสร้างแต่ละช่วง ดังนี้ พ.ศ. 2540 เป็นช่วงที่ใกล้เคียงได้รับการจัดตั้งเป็นเทศบาลตำบล มีการกระจายตัวของสิ่งก่อสร้างทางฝั่งตะวันตกที่เป็น ศูนย์กลางสถานศึกษา และ รอบโรงงานอุตสาหกรรม (ศรัณย์ จิระพงษ์สุวรรณ, 2562) พ.ศ. 2540 – พ.ศ. 2550 มีการขยายตัว ชุมชนอย่างช้าและกระจายไปทางฝั่งตะวันออก พ.ศ. 2550 - พ.ศ. 2562 การขยายตัวเพิ่มขึ้นรวดเร็วมีศูนย์กลางเป็นหน่วยงาน ราชการทางฝั่งตะวันตก ส่วนทางฝั่งตะวันออกของเทศบาลมีความหนาแน่นแทบทั้งพื้นที่ตามแนวคมนาคมซอยไอยรา และ เทพกฤษรเป็นศูนย์กลางที่อยู่อาศัยทั้ง 2 ฝากถนน (ดังรูปที่ 2 แสดงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน)

2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน จากการสำรวจภาคสนามพื้นที่เทศบาลเมืองท่าโขลง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ใน ส่วนที่อยู่อาศัยมีบริเวณที่สำคัญ ได้แก่ บริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มเป็นที่อยู่อาศัย หลากหลายประเภทแต่ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทอาคารอยู่อาศัยรวม ตั้งอยู่ตามแนวถนนคลองหลวงที่เป็นถนนสายหลัก และ ถนนพหลโยธินบริเวณอุตสาหกรรมนวนครและพื้นที่ต่อเนื่อง นอกจากนั้นยังพบบริเวณซอยไอยรา เทพกฤษร และซอยเอ ราวุธ ส่วนพาณิชย์กรรมที่สร้างเศรษฐกิจหมุนเวียนในพื้นที่ ได้แก่ ตลาดไท ห้างสรรพสินค้า ตลาดสด ตลาดนัด สินค้าและ บริการในอาคารตึกแถวถือเป็นศูนย์กลางระดับชุมชน เช่น การค้าในแหล่งชุมชนนวนคร ซอยเทพกฤษร ซอยแมนฮัตตัน ตลาด นันทนิมิตร เป็นต้น ประเภทอุตสาหกรรมแหล่งงานสำคัญในเทศบาล คือ นิคมอุตสาหกรรมนวนคร ดังนั้นรูปแบบการตั้งถั ฐานในพื้นที่จะเป็นแบบผสมผสานของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแหล่งกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีหอพักอาคารอยู่อาศัย รวม พาณิชย กรรมกระจายตัวตามเส้นทางคมนาคม และการรวมกลุ่มตามแหล่งเศรษฐกิจย่อยรอบมหาวิทยาลัย และรวมกลุ่ม ของชุมชนดั้งเดิมรอบมหาวิทยาลัย ส่วนรอบมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตัวที่ขยายจุด ศูนย์กลางไปตาม สถานที่ราชการ โรงพยาบาล มีแหล่งกลางการจ้างงานสำคัญในพื้นที่คือ นิคมอุตสาหกรรมนวนคร แหล่ง กลางทางเศรษฐกิจตลาดไทและไอยรา นอกจากนี้ยังมีการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนดั้งเดิม ตามริมคลองสายย่อย ที่แยกมาจาก คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ได้แก่ ถนนเทพกฤษร ถนนไอยรา และถนนเอราวัณ ที่สะท้อนได้ถึงวิถีชีวิตชุมชนริมน้ำและการทำ เกษตรกรรมนาข้าว ถนนเทพกฤษรยังพบการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มที่เห็นเด่นชัดเนื่องจากมีศาสนสถานในพื้นที่เช่น วัด มัสยิด ที่เป็นจุดศูนย์กลางชุมชน

5.2.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ ปัจจัยลักษณะพื้นที่ย่าน ที่ตั้งส่วนใหญ่ตามถนนพหลโยธิน และถนน รังสิต-นครนายก มีแหล่งศูนย์กลางหลากหลายส่งผลต่อการตัดสินใจในการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยการเข้าถึงการคมนาคมและขนส่ง มีทางบกเป็นหลัก ได้แก่ ถนนพหลโยธิน ถนนรังสิต-นครนายก ส่วนถนนเทพกฤษร ถนนไอยรา ถนนเอราวัณ มีจำนวนช่องทาง สัญจรน้อยกว่าถนนสายหลักสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เบาบางกว่า ปัจจัยการบริการโครงสร้างพื้นฐานและสิ่ง อำนวยความสะดวกมีการให้บริการอย่างครบถ้วน ปัจจัยอิทธิพลของสภาพแวดล้อม พบปัญหาชุมชนดั้งเดิมถนนไอยราและ ถนนเอราวัณถูกรายล้อมด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างใหม่ ชุมชนใหม่เข้ามาร่วมอาศัย ก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ไม่พึงประสงค์

5.2.3 มรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม พบมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ในพื้นที่เท่านั้น ได้แก่

1) พิพิธภัณฑการเกษตรเฉลิมพระเกียรติ การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมในด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนถึงคุณค่าพระเกียรติคุณ และพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในด้านภูมิปัญญาวัฒนธรรมเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง ด้าน ศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ เครื่องมือยังคงรูปแบบพื้นถิ่นดั้งเดิมของการเกษตรสมัยก่อน ภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่ควร

ค่าแก่การอนุรักษ์และสืบสาน ด้านสังคมวัฒนธรรม มีการบอกเล่าวัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต ภูมิปัญญาความรู้ทางการเกษตร ด้านวิทยาการและการศึกษา ทั้งในอดีตและปัจจุบันยังคงตั้งที่ตำแหน่งเดิม มีความเป็นของแท้ดั้งเดิมในด้านที่ตั้ง 2) ศูนย์วิจัยข้าวคลองหลวง การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ในอดีตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการชลประทานเพื่อทำเกษตรนาข้าวจนเกิดสถานีทดลองข้าวมาสู่การเป็นศูนย์วิจัยข้าวคลองหลวงในปัจจุบัน ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ยังคงรูปแบบศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมดั้งเดิมไว้แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ด้านสังคมวัฒนธรรม แสดงได้ถึงการรับรู้ในคุณค่า ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอาชีพทำนาและมีข้าวเป็นสินค้าส่งออก ประวัติศาสตร์ความพยายามในการพัฒนาพันธุ์ข้าว และการก่อตั้งสถานีทดลองข้าว ด้านวิทยาการและการศึกษา มีการสื่อความหมายถึงองค์ความรู้ในการพัฒนา ขยายพันธุ์ข้าวในแต่ละยุคสมัยตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป

5.3 เทศบาลเมืองบึงยี่โถ

5.3.1 พัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

1) การขยายตัวของชุมชน พิจารณาเป็น 3 ช่วง ดังนี้ พ.ศ. 2550 ได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลตำบล ชุมชนมีการกระจายตัวอย่างเบาบางตามเส้นทางคมนาคมสายหลักถนนรังสิต-นครนายก และตามเส้นทางขนานคลองสายย่อย ช่วงปีพ.ศ. 2550 - พ.ศ. 2555 มีการขยายตัวของชุมชนตามเส้นทางสายย่อยมากขึ้นเป็นที่ย่อยอาศัย ช่วงปีพ.ศ. 2555 - พ.ศ. 2562 มีการขยายตัวไปในทิศตะวันออกของพื้นที่มีระยะห่างจากศูนย์กลางเทศบาลแต่เข้าใกล้เส้นทางถนนกาญจนาภิเษก เชื่อมต่อสะดวกไปยังภายนอกพื้นที่ ขยายเมืองไปตามเส้นทางคมนาคมและเป็นที่ย่อยอาศัยโดยส่วนใหญ่ (พุดพรวณีย์ ศีตะจิตต์, 2559) ดังการเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 ช่วงในรูปที่ 3 แสดงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีวิถีชีวิตเป็นชุมชนริมแม่น้ำตั้งแต่อดีตมีคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ต่อมา มีการขุดคลองเป็นคลอง 3 และ คลอง 4 ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของประชาชนมากขึ้น ส่งผลให้ปัจจุบันมีการขยายตัวของเมืองและการตั้งถิ่นฐานที่ย่อยอาศัยขนานไปตามถนนรังสิต-นครนายก และ ตั้งถิ่นฐานตามซอยขนานลำคลองย่อยต่าง ๆ เช่น คลอง 3 คลอง 4 โดยปรากฏการณ์นี้จะเกิดทั้งสองฟากแนวถนน ส่วนความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานที่พบจะแตกต่างกันตามระยะทางที่ห่างออกจากศูนย์กลางชุมชน เช่น บริเวณคลอง 3 จะมีความหนาแน่นมากกว่าคลอง 4 นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้นตามแหล่งกลางชุมชนดั้งเดิมบริเวณวัดเขียนเขตขยายสู่พื้นที่โดยรอบ และแหล่งเศรษฐกิจย่อยที่มีลักษณะรวมกลุ่มของประชากรในพื้นที่ชุมชนโดยรอบ เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ไปเติมเต็มพื้นที่ว่างจากการตั้งถิ่นฐานริมถนนรังสิต-นครนายกที่มีการกระจายอาคาร สิ่งก่อสร้างประเภทตึกแถว ร้านค้า ธุรกิจ หน่วยงานราชการ

5.3.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ ปัจจัยลักษณะพื้นที่ย่าน ที่ตั้งส่วนใหญ่ตามถนนรังสิต-นครนายก มีโครงข่ายถนนสะดวกในการเข้าถึงทั้งถนนหลักและในซอย มีแหล่งงานรองรับทั้งพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม ธุรกิจการค้า ปัจจัยการเข้าถึงการคมนาคมและขนส่ง เป็นไปอย่างสะดวกด้วยรูปแบบการคมนาคมทางบก ส่วนทางน้ำปัจจุบันไม่มีการสัญจรทางเรือในคลองรังสิต มีให้พบเห็นในงานประเพณีเท่านั้น ปัจจัยการบริการโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก มีอย่างครบถ้วนโดยเฉพาะด้านศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน เช่น ศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ศูนย์การแพทย์และฟื้นฟู ศูนย์สนันทนาการและฟื้นฟูผู้สูงอายุ ศูนย์กีฬาบึงยี่โถ ปัจจัยอิทธิพลของสภาพแวดล้อม ในอนาคตหากมีความต้องการใช้ที่ดินเพิ่มสูงขึ้นอาจเกิดการใช้พื้นที่ดินอย่างไม่เป็นระบบก่อให้เกิดกิจกรรมใช้พื้นที่อย่างไม่สอดคล้องและไม่เหมาะสมได้

5.3.3 มรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม พบมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ 1) คลองรังสิตประยูรศักดิ์ เป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนเหตุการณ์สำคัญการเสด็จประพาสโดยเรือในช่วงคลอง 3 ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 พร้อมทรงดนตรีในเรือ ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ คงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมทางน้ำในอดีตได้อย่างเด่นชัด และการตั้งถิ่นฐานนี้ก่อให้เกิดรูปแบบของผังและย่านชุมชนที่ย่อยอาศัยมาในปัจจุบัน ด้านสังคมวัฒนธรรม เกิดการรับรู้และเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ ปัจจุบันยังมีการจัดงานประเพณีแข่งเรือแม้ไม่มีการใช้สอยคลองรังสิตที่ตั้งเดิมของคนในสมัยก่อน ด้านวิทยาการ

และการศึกษา ยังคงเป็นความท้าทายในด้านที่ตั้ง การเป็นตัวแทนของยุคสมัยที่มีการใช้เรือโดยสารตามลำคลอง 2) วัดเขียนเขต จัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ แสดงถึงเหตุการณ์สำคัญ เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาณู ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ยังคงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมเก่าหลงเหลืออยู่บ้างในอุโบสถหลังเดิมแต่มีการบูรณะส่วนที่ชำรุด ยกพื้นสูงแต่ไม้สักของเดิม ปัจจุบันบริเวณวัดและพื้นที่รอบวัดอันมีชุมชน โรงเรียน ยังคงสะท้อนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเริ่มจากวัดที่เป็นศูนย์กลาง ด้านสังคมวัฒนธรรม ปัจจุบันยังคงมีการใช้สอยสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง เช่น การตักบาตรพระร้อย ด้านวิทยาการและการศึกษา ยังคงมีความท้าทายในด้านที่ตั้ง แม้สิ่งก่อสร้างจะมีการปรับเปลี่ยนไม่สามารถใช้วัสดุดั้งเดิมและช่างฝีมือที่มีความแท้ได้ทั้งหมด 3) วัดมุลจินดาราม จัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์ประธานประกอบพิธีตัดลูกนิมิตด้วยฝีพระหัตถ์เองทั้งที่ไม่ใช่วัดพระอารามหลวงและพระราชทานนามวัดให้ ด้านศิลปะหรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ บริเวณวัดและพื้นที่รอบวัดมีชุมชน โรงเรียน ที่สะท้อนความเป็นย่านดั้งเดิมและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง ด้านสังคมวัฒนธรรม เกิดคุณค่าที่แสดงถึงการรับรู้ถึงที่มาช่วงเวลาประวัติศาสตร์ ปัจจุบันยังคงมีการใช้สอยของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้และการเป็นที่ยอมรับของประชาชนในท้องถิ่น ด้านวิทยาการและการศึกษา ทั้งในอดีตและปัจจุบันวัดมุลจินดารามยังคงมีความท้าทายในด้านที่ตั้ง แม้สิ่งก่อสร้างจะมีการปรับเปลี่ยนไม่สามารถใช้วัสดุดั้งเดิมและช่างฝีมือที่มีความแท้ได้ทั้งหมด มีความเป็นตัวแทนของความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา 4) ประเพณีการแข่งขันลูกหนู เป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ การคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ มีการสะท้อนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเชื่อในการเล่นพื้นบ้านของชนชาติมอญ ด้านสังคมวัฒนธรรม ก่อให้เกิดคุณค่าแสดงถึงการรับรู้ถึงที่มาของชนชาติ ความเชื่อ และยังคงมีการสืบสานประเพณีให้คงอยู่ต่อไป ด้านวิทยาการและการศึกษา ทั้งในอดีตและปัจจุบันประเพณีการแข่งขันลูกหนูยังคงมีความท้าทายในด้านรูปแบบที่มีการจุดไฟที่ทางกระบอกเพลิงเปรียบกับสมัยก่อนที่เป็นการจุดกระบอกเพลิงเพื่อวิ่งเข้าหาปราสาทตั้งศพในพิธีเผาศพอย่างรวดเร็วและส่งเสียงหวีดร้องแหลมเล็กคล้ายกับหนูในท้องถิ่น แต่มีการปรับเปลี่ยนด้านเทคโนโลยีการก่อสร้าง มีการสื่อความหมายและการเป็นตัวแทนของความของท้องถิ่นและชนชาตินั้น

6. การอภิปรายผล สรุป และข้อเสนอแนะ

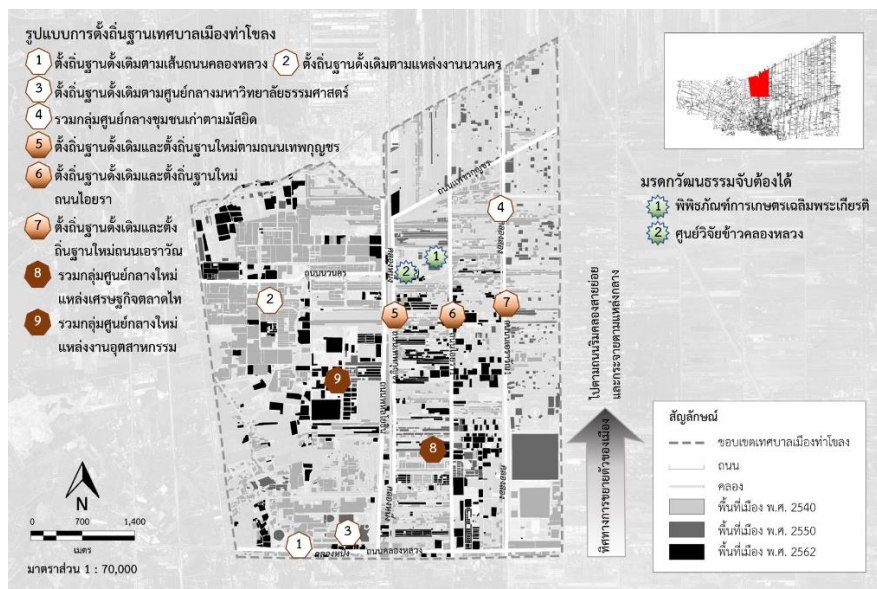
6.1 การอภิปรายผล

6.1.1 พัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เมื่อพิจารณาการใช้ที่ดินของเมืองเปรียบเทียบกับจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองในแต่ละช่วงเวลาจากการคำนวณพื้นที่ พบว่าเทศบาลนครรังสิตมีการขยายตัว ในช่วง พ.ศ. 2556-2562 เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน (ดังรูปที่ 1) คิดเป็นร้อยละ 6.39 และ 5.24 ตามลำดับ มีการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม ถนนรังสิต-นครนายก (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536; วันทนี ศรีรัฐ และคณะ, 2529) ที่เป็นเส้นทางสายหลักเข้าถึงที่อยู่อาศัยแหล่งใหม่แผ่จากศูนย์กลางชุมชนเก่าที่หนาแน่น สอดคล้องกับ พุฒพรรณิ ศีตะจิตต์ (2559) โดยรูปแบบส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านจัดสรรทั้งประเภท ทาวน์โฮม ทาวน์เฮาส์ บ้านเดี่ยว คอนโด ตอบรับกับที่สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดปทุมธานี (ม.ป.ป.) กล่าวถึงบทบาทของจังหวัดที่ให้ปทุมธานีเป็นที่พักอาศัยรองรับการกระจายตัวจากกรุงเทพฯ ส่วนเทศบาลเมืองท่าโขลงมีการขยายตัวในช่วงพ.ศ. 2550-2562 คิดเป็นร้อยละ 5.33 และ 8.73 ตามลำดับมากกว่าพื้นที่อื่น การขยายตัวในพื้นที่จะแบ่งแยกอย่างเห็นได้ชัดดังรูปที่ 2 พบว่าฝั่งตะวันตกของพื้นที่เป็นการขยายตัวตามแหล่งศูนย์กลางเขตอุตสาหกรรมนวนคร การขยายตัวส่วนใหญ่เป็นประเภทตึกแถว ทาวน์เฮาส์ โกดังคลังสินค้า และที่อยู่อาศัยรวม เพื่อรองรับแรงงานในพื้นที่ ส่วนฟากตะวันออกของพื้นที่จะขยายตัวตามแหล่งกลางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศคือตลาดไท โดยมีทิศทางไปตามถนนริมคลองสายย่อย ได้แก่ เทพกฤษฯ และไอยรา ที่ยังมีที่ว่างจากการพัฒนาอยู่และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเส้นตรงตามทางคมนาคม (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536; วันทนี ศรีรัฐ และคณะ, 2529) เทศบาลเมืองบึงยี่โถ การขยายตัวมีการเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าพื้นที่อื่นในช่วง พ.ศ. 2555 มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด ร้อยละ 5.07 และเริ่มลดลงโดยทิศทางการขยายตัวไปตามถนนรังสิต

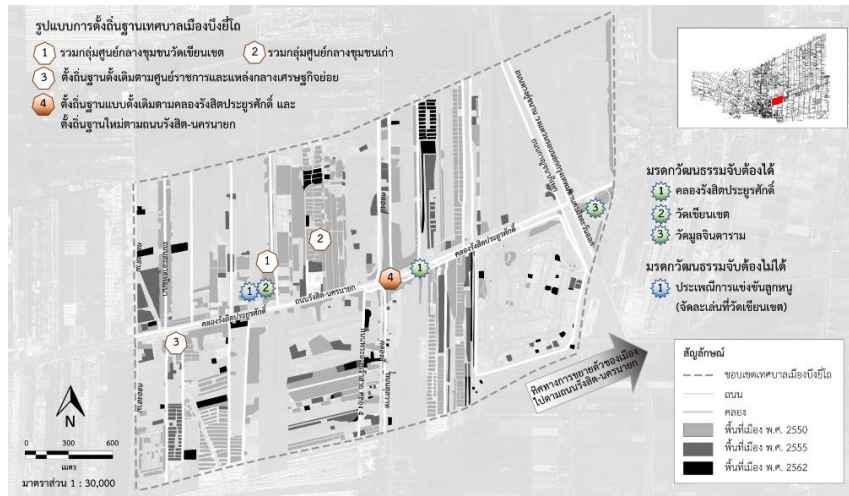
นครนายก รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามเส้นคมนาคมถนนรังสิต-นครนายก และกระจายตัวตามแหล่งกลางเศรษฐกิจย่อย สอดคล้องกับที่ Cronodon (2018) กล่าวถึงแหล่งกลางที่รวมการค้าและบริการอำนวยความสะดวกในพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยประเภทบ้านเดี่ยวเป็นหลัก

รูปที่ 1 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมือง รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และมรดกวัฒนธรรม เทศบาลนครรังสิต
ที่มา: ดัดแปลงจาก Google Earth Pro (2563 ก)

รูปที่ 2 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมือง รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และมรดกวัฒนธรรม เทศบาลเมืองท่าโขลง
ที่มา: ดัดแปลงจาก Google Earth Pro (2563 ข)

รูปที่ 3 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมือง รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และมรดกวัฒนธรรม เทศบาลเมืองบึงยี่โถ
ที่มา: ดัดแปลงจาก Google Earth Pro (2563 ค)

6.1.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยสำคัญทั้ง 3 เทศบาลจะสอดคล้องกับสรรพเพชญ์ นนทภักดิ์ (2539) ที่กล่าวถึงปัจจัยลักษณะพื้นที่ย่าน จากการที่มีทำเลที่ตั้งถิ่นฐานตามถนนพหลโยธิน ถนนรังสิต-นครนายกอันเป็นถนนสายหลัก และเริ่มมีพัฒนาการขยายตัวตามแนวถนนมานี้ ปัจจัยการเข้าถึงการคมนาคมและขนส่ง ทั้งถนนเส้นหลักและถนนสายย่อย ทำให้สะดวกแก่การเข้าถึง มีแหล่งงานรองรับ มีการบริการอยู่ใกล้กับที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานใหม่เพิ่มขึ้นจากความสะดวกนี้ทั้งเทศบาลนครรังสิตและเทศบาลเมืองท่าโขลง ปัจจัยการบริการโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกที่มีการให้บริการอย่างเพียงพอรองรับการตั้งถิ่นฐานใหม่ทุกพื้นที่สอดคล้องกับปัจจัยการเข้าถึงคมนาคมขนส่ง ที่ให้ความสะดวกและส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยอิทธิพลของสภาพแวดล้อม จากผลการวิจัยพบว่าในปัจจุบันและอนาคตทั้ง 3 เทศบาลจะมีแนวโน้มสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสมจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่หนาแน่นขึ้น ส่งผลต่อความไม่ปกติสุขต่อการใช้ชีวิต

6.1.3 มรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่าการประเมินการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมด้านวิทยาการและการศึกษาจะไม่พบการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมในบางแหล่งโดยเฉพาะมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ว่า “รูปแบบการตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์กับการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” กล่าวคือ หากเป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในพื้นที่ จะไม่มีการระบุที่ตั้งการตั้งถิ่นฐานที่แน่นอน และเมื่อพิจารณาประเด็นการคงอยู่ด้านวิทยาการและการศึกษาที่ส่วนใหญ่จะไม่ได้มีความแท้ดั้งเดิมในด้านที่ตั้ง ขณะที่มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้มีความสัมพันธ์กับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และ ที่ตั้งดั้งเดิม สอดคล้องกับที่ปรีชมาศ ลัญยานนท์ (2554) กล่าวถึงในความแท้ด้านที่ตั้ง โดยเฉพาะคลองรังสิตประยูรศักดิ์และศาสนสถานในชุมชน ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และเป็นศูนย์กลางชุมชนดั้งเดิม

6.2 สรุปผล

6.2.1 พัฒนาการขยายตัวของชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เทศบาลนครรังสิตมีการขยายตัวมากที่สุด ในช่วง พ.ศ. 2556-2562 มีทิศทางการขยายตัวไปตามถนนรังสิต-นครนายกโดยมีศูนย์กลางเก่าที่ตลาดรังสิตและหมู่บ้านรัตนโกสินทร์ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานมีคลองรังสิตประยูรศักดิ์เป็นจุดเริ่มต้นและกระจายตัวตามแนวคลองอย่างต่อเนื่อง มีการตั้งถิ่นฐานใหม่ตามแหล่งศูนย์กลางย่อยตลาดสะพานแดง ส่วนเทศบาลเมืองท่าโขลงมีการขยายตัวมากและรวดเร็ว ในช่วง พ.ศ. 2550 - พ.ศ. 2562 มีทิศทางไปตามริมคลองถนนเทพกษัตรี ถนนโยธยา มีศูนย์กลางเดิมตามแหล่งงานนวนคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีการตั้งถิ่นฐานใหม่แบบรวมกลุ่มตามศูนย์กลางเศรษฐกิจตลาดไท และแหล่งงานอุตสาหกรรม เทศบาลเมืองบึงยี่โถ มีการขยายตัวมากที่สุด ในช่วง พ.ศ. 2555 มีทิศทางการขยายตัวและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานใหม่ตามถนนรังสิต-นครนายก พบรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมเป็นแบบรวมกลุ่มตามศูนย์กลางวัด แหล่งกลางเศรษฐกิจย่อย และตามแนวคลองรังสิตประยูรศักดิ์

6.2.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ทั้ง 3 เทศบาลมีปัจจัยเหมือนกัน ดังนี้ ปัจจัยลักษณะพื้นที่ย่านที่ตั้งตามแนวถนนรังสิต-นครนายก และ ถนนพหลโยธิน ที่ส่งผลสนับสนุนด้านปัจจัยการเข้าถึงการคมนาคมและขนส่ง มีถนนสายหลักเข้าถึงอย่างสะดวก ส่วนถนนสายย่อยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานเกิดขึ้นโดยเฉพาะเทศบาลเมืองท่าโขลง คือ ถนนเทพกษัตร ถนนไอยรา ถนนเฮอร์วีน พบการตั้งถิ่นฐานใหม่และเบาบาง มีปัจจัยการบริการโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างเพียงพอภายในพื้นที่ โดยเฉพาะเทศบาลเมืองบึงยี่โถที่เน้นด้านศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน ส่วนปัจจัยอิทธิพลของสภาพแวดล้อมจะต่างกัน คือ เทศบาลนครรังสิต พบการใช้ที่ดินไม่สอดคล้องกันจากการมีโรงงานอุตสาหกรรมบนในที่อยู่อาศัย เทศบาลเมืองท่าโขลง พบปัญหาชุมชนดั้งเดิมตามถนนไอยราและถนนเฮอร์วีนถูกล้อมด้วยชุมชนใหม่เกิดสภาพแวดล้อมที่ไม่พึงประสงค์ เทศบาลเมืองบึงยี่โถ ที่เริ่มมีความต้องการใช้ที่ดินสูงขึ้นจึงมีแนวโน้มเกิดกิจกรรมใช้พื้นที่อย่างไม่สอดคล้องและไม่เหมาะสมได้

6.2.3 มรดกวัฒนธรรมและการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม เทศบาลนครรังสิต มีมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้และไม่ได้ โดยมีการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมครบทุกด้านยกเว้นด้านวิทยาการและการศึกษาที่ไม่พบในแหล่งประเพณีการแข่งขันเรือพาย กว๊านเดี่ยวรังสิต และ ศาลเจ้าไต่ต๋องกง เทศบาลเมืองท่าโขลง มีเพียงมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ เทศบาลเมืองบึงยี่โถ มีมรดกวัฒนธรรมทั้ง 2 ประเภท และมีการคงอยู่ครบทุกด้านยกเว้นด้านวิทยาการและการศึกษาที่ไม่พบในประเพณีการแข่งขันลูกหนู (รายละเอียดตามตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงความสัมพันธ์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและมรดกวัฒนธรรม

เทศบาล	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและที่ตั้ง		มรดกวัฒนธรรม						
	รูปแบบ	ตำแหน่งที่ตั้ง	ชื่อ	ประเภท	* การคงอยู่มรดกวัฒนธรรม				
					1	2	3	4	
นคร รังสิต	เส้นตรง	- ถนนรังสิต นครนายก	คลองรังสิตประยูรศักดิ์	จับต้องได้	✓	✓	✓	✓	
		- บริเวณคลอง1 และ 2							
			ประเพณีการแข่งขันเรือพาย (ไม่ระบุที่ตั้ง)	จับต้องไม่ได้	✓	✓	✓	✗	
			ก้วยเดี่ยวเรือรังสิต (ไม่ระบุที่ตั้ง)	จับต้องไม่ได้	✓	✓	✓	✗	
	รวมกลุ่ม	- หมู่บ้านรัตนโกสินทร์							
	แหล่งกลาง	- ย่านตลาดรังสิต - ชุมชนสะพานแดง	ศาลเจ้าไต่ต๋องกง (รังสิต)	จับต้องได้	✓	✓	✓	✗	
ท่าโขลง	เส้นตรง	- ถนนเชียงราก							
		- ถนนพหลโยธิน	พิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติ	จับต้องได้	✓	✓	✓	✓	
			ศูนย์วิจัยข้าวคลองหลวง	จับต้องได้	✓	✓	✓	✓	
		- ซอยไอยรา ซอยเทพ กฤษร ซอยเอราวัณ							
	แหล่งกลาง และรวมกลุ่ม	- รอบ ม. ธรรมศาสตร์							
		- รอบอุตุฯ นวนคร							
บึงยี่โถ	เส้นตรง และ รวมกลุ่ม	- ถนนรังสิต นครนายก	คลองรังสิตประยูรศักดิ์	จับต้องได้	✓	✓	✓	✓	
		- บริเวณคลอง3 และ 4	วัดเขียนเขต	จับต้องได้	✓	✓	✓	✗	
			วัดมูลจินดาราม	จับต้องได้	✓	✓	✓	✗	
	แหล่งกลาง	- แหล่งเศรษฐกิจย่อย							
			ประเพณีแข่งขันลูกหนู (ไม่ระบุที่ตั้ง)	จับต้องไม่ได้	✓	✓	✓	✗	

* หมายถึง 1. ด้านประวัติศาสตร์ 2. ด้านศิลปะ หรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ 3. ด้านสังคมวัฒนธรรม 4. ด้านวิทยาการและการศึกษา

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 เทศบาลนครรังสิต พิจารณาในแต่ละด้านดังนี้ 1) ด้านกายภาพ จากที่มีคลองรังสิตประยูรศักดิ์ที่อยู่ในพื้นที่และมีศาลเจ้าไต่ตองที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์รวมของคนไทยเชื้อสายจีน จึงควรมีการพัฒนาพื้นที่แหล่งกลางทางเศรษฐกิจการค้าและบริการ เพื่อก่อให้เกิดกิจกรรมและการพัฒนาในพื้นที่จากต้นทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้มีความสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ในพื้นที่ และ จากโครงการพัฒนาในอนาคตของเทศบาลที่ต้องการส่งเสริมเศรษฐกิจในพื้นที่เพื่อรองรับการเข้ามาของโครงการรถไฟฟ้าสายสีแดงและความต้องการพัฒนาพื้นที่ในเขตนวนิรมลคลอง 2) ด้านอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ด้วยพื้นที่ที่มีคลองรังสิตประยูรศักดิ์ที่เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำในอดีตและมีการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ใกล้ศาสนสถานก่อให้เกิดเอกลักษณ์พิเศษของชุมชนส่งผลให้คุณค่ามรดกวัฒนธรรมยังคงอยู่ต่อไป สามารถส่งเสริมการตั้งถิ่นฐานและแหล่งกลางเศรษฐกิจได้ด้วยการจัดการมรดกวัฒนธรรมแบบเป็นทางการ และ ไม่เป็นทางการสอดคล้องตามที่ Mumma (2003) กล่าวถึงโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม 3) ด้านกฎหมาย ควรนำมาตรการผังเมืองมาช่วยส่งเสริมการใช้ที่ดิน จากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแหล่งกลางควรใช้มาตรการเชิงลบ ด้วยการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินหลัก (สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557; ณิชชา เสรีเศวตรัตน์, 2558; โชติจินดา มุชล คอนซัลแตนท์, 2557) พิจารณาการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบสอดคล้องและไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในพื้นที่ ตลอดจนการควบคุมอาคารโดยเฉพาะรายละเอียดรูปทรงอาคารที่อยู่ในพื้นที่โครงการเขตนวนิรมล

6.2.2 เทศบาลเมืองท่าโขลง พิจารณาในแต่ละด้านดังนี้ 1) ด้านกายภาพ พัฒนาและส่งเสริมแหล่งกลางชุมชนตามซอยไอยรา ซอยเทพกษัณ และซอยเอราวัณ ที่ยังคงมีความหนาแน่นน้อยอยู่ ด้วยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ที่ดินที่จะอนุรักษ์และรักษาการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ 2) ด้านอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ต้องสร้างความตระหนักแก่หน่วยงานและชุมชนถึงมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่อันเป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภูมิปัญญา ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานและ ศูนย์วิจัยข้าวคลองหลวง โดยมีการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมในทุกด้านเป็นสำคัญ 3) ด้านกฎหมาย นำมาเป็นกรอบการพัฒนาส่งเสริมแหล่งกลางใหม่ความหนาแน่นต่ำเพื่อลดปัญหาการตั้งถิ่นฐานเดิมที่หนาแน่นและจรรยาบรรณรอบนิคมอุตสาหกรรมอันส่งผลต่อการเข้าถึงมรดกวัฒนธรรม เพราะการตั้งถิ่นฐานปัจจุบันอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่ส่งผลให้มรดกวัฒนธรรมสูญสลายได้ อีกทั้งการเพิ่มศูนย์กลางย่อยที่ความหนาแน่นต่ำจะช่วยลดปัญหาที่อยู่อาศัยให้ห่างหรือไม่ควรอยู่ใกล้อุตสาหกรรมได้เช่นกัน สอดคล้องตามพุมพณีย์ ศีตะจิตต์ (2559) และ Tredinnick (2019) กล่าวถึงเพราะกิจกรรมบางประเภทต้องการปัจจัยสนับสนุนต่างกัน บางประเภทไม่สามารถตั้งอยู่ใกล้กันได้

6.2.3 เทศบาลเมืองบึงยี่โถ พิจารณาในด้านกฎหมายดังนี้ พื้นที่เทศบาลมีคลองรังสิตประยูรศักดิ์ที่เป็นมรดกวัฒนธรรมสำคัญทางประวัติศาสตร์และแสดงให้เห็นเหตุการณ์สำคัญทางด้านที่ตั้ง เพื่อส่งเสริมคุณค่ามรดกวัฒนธรรมและสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์วิถีชีวิตริมน้ำของชุมชนในพื้นที่ จึงควรมีมาตรการผังเมืองเป็นกรอบส่งเสริมการพัฒนาและการใช้ที่ดินโดยการควบคุมความหนาแน่นในพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อรักษาและป้องกันการทำลายคุณค่าของสภาพแวดล้อมรอบ ๆ พื้นที่และ บริเวณคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ด้วยการส่งเสริมรูปแบบการตั้งถิ่นฐานการเพิ่มศูนย์กลางย่อยให้เป็นแหล่งการตั้งถิ่นฐานในระดับชุมชน ตามบริเวณคลอง 3 และคลอง 4 ที่ปัจจุบันมีความหนาแน่นต่ำอยู่

7. กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลงานวิจัยหัวข้อ “โครงการพัฒนาพื้นที่เพื่อเสริมสร้างศักยภาพทางเศรษฐกิจวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมด้วยมาตรการทางผังเมืองในจังหวัดปทุมธานี” ที่ได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณบูรณาการวิจัยและนวัตกรรม ประจำปีงบประมาณ 2562 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เลขที่สัญญา 1/2562

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โชติจินดา มุเชล คอนซัลแตนท์. (2557). รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ โครงการค่าใช้จ่ายในการจ้างที่ปรึกษา เพื่อพัฒนา
มาตรการ กลไก และเครื่องมือในการพัฒนาเมืองตามผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง.
- ณัชชา เสรีเศวตรรัตน์. (2558). มาตรการทางผังเมืองสำหรับย่านสร้างสรรค์บางรัก กรุงเทพมหานคร. (สารนิพนธ์การผัง
เมืองบัณฑิต สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).
- ไทยรัฐออนไลน์. (2558). ลุยเมืองปทุม สอง 'เรียวยาวพีเวอร์' สนุกสุดมัน. เข้าถึงได้จาก:
<https://www.thairath.co.th/lifestyle/travel/534882>.
- ปรีชมาศ ลัญยานนท์. (2554). การจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเมืองท่องเที่ยวเชิง
ประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาชุมชนในเมืองเชียงใหม่. (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองดุสิตบัณฑิต,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- พุดพรวณีย์ ศีตะจิตต์. (2559). เอกสารคำสอน วิชา UP243 Land Use Models. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. (2563). อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้. เข้าถึงได้จาก:
<http://ich.culture.go.th/images/stories/ich-pdf/2.1Convention-Safeguarding-Intangible-cultural-Heritage-Thai.pdf>.
- รังสิตซิตี้ดอทคอม. (2563). สืบสานประเพณีลูกหนู. เข้าถึงได้จาก: <http://www.rangsitcity.com/prpathumthani/สืบสานประเพณีลูกหนู.html>.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2549). กฎหมายตราสามดวง. สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย (เล่มที่ 1, อักษร ก, น.12—16).
- วันทนี ศรีรัฐ และคณะ. (2529). ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ศรีณีย์ จิระพงษ์สุวรรณ. (2562). เมือง (CITY) Urban and Regional Planning. เข้าถึงได้จาก:
http://www.elfhs.ssru.ac.th/saran_ji/pluginfile.php/100/mod_resource/content/3/PPT-LGO3314.pdf.
- สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2557). รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ โครงการค่าใช้จ่ายใน
การจ้างที่ปรึกษากำหนดแนวทางการปรับปรุงข้อมูลภูมิทัศน์กรุงเทพมหานคร ว่าด้วยการกำหนดบริเวณห้าม
ก่อสร้าง ดัดแปลง ใช้หรือเปลี่ยนแปลงการใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภทในพื้นที่กรุงเทพมหานคร.
กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดปทุมธานี. (2558). โครงการการท่องเที่ยวตามวิถีชุมชนสายน้ำเจ้าพระยา ในพื้นที่จังหวัด
ปทุมธานี – นนทบุรี : ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลง.
เข้าถึงได้จาก: http://www.pathumthanitourist.com/th/site_content/item/186-2015-aug-24-02-46-29.
- สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดปทุมธานี. (ม.ป.ป.). ผังเมืองรวมเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี.
เข้าถึงได้จาก: http://subsites.dpt.go.th/edocument/images/pdf/doc_urban/u004.pdf.
- สมาคมอิคอมอสไทย. (2554). กฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม. เข้าถึงได้จาก:
http://www.icomosthai.org/THcharter/63546_Charter_updated.pdf.
- สรพรเพชญ์ นนทภักดิ์. (2539). วิวัฒนาการที่อยู่อาศัยแบบเบาบางมาสู่แบบหนาแน่น ในแขวงคลองเตยเหนือ เขต
คลองเตย กรุงเทพมหานคร. (วิทยานิพนธ์เคหะพัฒนศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

- อมรรัตน์ เทียบอัน. (2554). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการขยายตัวของที่อยู่อาศัยบริเวณโดยรอบถนนรัชดาภิเษกในเขตดินแดง และห้วยขวาง กรุงเทพมหานครภายหลังการเริ่มโครงการรถไฟฟ้ามหานคร. (สารนิพนธ์การผังเมืองบัณฑิต สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).
- Cronodon. (2018). **The External Structure of Cities**. เข้าถึงได้จาก: https://cronodon.com/PlanetTech/Earth_cities.html.
- Google Earth Pro. (2563 ก). เทศบาลนครรังสิต 1547422.20 เมตร เหนือ 677940.30 เมตร ตะวันออก. เข้าถึงได้จาก: <http://www.google.com/earth/index.html>.
- Google Earth Pro. (2563 ข). เทศบาลเมืองท่าโขลง 1558276.83 เมตร เหนือ 675328.24 เมตร ตะวันออก. เข้าถึงได้จาก: <http://www.google.com/earth/index.html>.
- Google Earth Pro. (2563 ค). เทศบาลเมืองบึงยี่โถ 1547817.97 เมตร เหนือ 680227.21 เมตร ตะวันออก. เข้าถึงได้จาก: <http://www.google.com/earth/index.html>.
- Lynch, K. (1960). **The Image of the City**. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Mumma, A. (2003). **Community-Based Legal Systems and the Management of World Heritage Sites**. เข้าถึงได้จาก: http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_13_en.pdf.
- Tredinnick, K. (2019). **Urban Development Model**. เข้าถึงได้จาก: http://www.mrtredinnick.com/uploads/7/2/1/5/7215292/urban_development_models.pdf
- Wilson, R.A., and Schulz, D.A. (1978). **Urban Sociology**. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.: Prentice-Hall.